

# *España científica* i altres vaixells errants

Miquel Barceló

Va haver-hi un temps en què es produïren nombrosos avistaments d'un curiós i elusiu vaixell errant. Malgrat que no tingués nom conegut i la imprecisió de les descripcions que se'n feien, no hi havia dubtes que es tractava sempre del mateix vaixell, inesperadament sorgit, fugaç, ple de presagis. Des de finals dels anys seixanta del segle passat aquest vaixell, l'*España científica*, era irregularment avistat en aigües de la historiografia espanyola. Els rumors sobre les seves aparicions van anar, però, disminuint i fent-se més lacònics fins al punt de no despertar, per una temporada, gaire interès ni tenir, fins i tot, prou crèdit tavernari. Darrerament, el vaixell ha sigut de nou sovint avistat.

L'*España científica* és el nom sota el qual es pot reconèixer el projecte variadament compartit per moltes escoles historiogràfiques segons el qual era possible establir amb mètode científic una «història d'Espanya» que seria, aquesta sí, finalment, vertadera. El franquisme havia fet impossible, des de 1939, aquest tipus de coneixement. La «història d'Espanya» resultava,

així, ser un objecte intel·lectual fet de deformacions, d'ocultaments i de falsedats també. La seva confecció no havia tingut, reconegudament, més objectius principals que atorgar plausibilitat al règim polític sorgit de la victòria dels «nacionals» de 1939. Tanmateix alguns episodis historiogràfics —el dut a terme per J. Vicens Vives, abruptament conclòs per la seva mort el 1960— havien mostrat com la complicitat i consistència de l'acadèmia franquista tenia debilitats. L'auguri era clar: en el moment que es poguessin fer servir els procediments i mètodes establerts per les escoles historiogràfiques de fora d'Espanya, no hauria de ser impossible fer un registre científic de la història d'Espanya, trobar, finalment, la seva vertadera fesomia que tantes adherències clericals i feixistes havien convertit en un subjecte deforme d'aparença atroç. Els remeis tècnics, doncs, hi eren. Quan s'acabés la dictadura, seria possible una reorganització acadèmica que facilités l'operació d'accés, la científica, a la història d'Espanya. La modernització del procediment hauria de conduir al desvelament final d'un rostre històric vertader i a un guany de coneixement. Però això, i ho vull destacar, ocorreria per primera vegada, atès que mai abans ningú, de l'ofici vull dir, havia vist la cara vertadera de la història d'Espanya

Miquel Barceló és catedràtic d'Història Medieval a la Universitat Autònoma de Barcelona. És autor, entre altres, de *Arqueologia medieval* (Crítica, 1988), *El sol que s'alzó por Occidente* (Universitat de Jaén, 1997) i coordinador de *Musulmans i Catalunya* (Empúries, 1999).

o, senzillament, d'Espanya. Una visió, és clar, amb les garanties d'observació científica que ara es requerien. Per altra banda, tampoc ningú, que jo sàpiga, en la creixent eufòria que afectava els medis historiogràfics d'esquerra o, senzillament, democràtics, es va demanar formalment què passaria si el rostre finalment desvelat resultés inatractiu o, pitjor, terrible. Aquest era, clarament, un dels riscos de l'operació. Però n'hi havia d'altres menys íntims, més prominents i que afectaven a la mateixa solidesa tècnica de la qüestió. La perspectiva i mètodes moderns —des del marxisme, el calidoscopi capriciós dels *Annales*, la comptabilitat parcial o fictícia de l'economia fins als pressupòsits de *les mentalités*— resultaven tots certament més eficients per a produir registres historiogràfics que no els simplíssims esquemes a partir dels quals s'havia bastit una narració de la història d'Espanya que transcendia de molt l'àmbit acadèmic que intel·lectualment la manejava. Hi havia una «història d'Espanya» ben constituïda en els seus trets essencials i que podia ser transmesa contemporàniament com a narració primordial d'orígens, plenitud i decadència de lògica fàcilment advertible, i que admetia ser incessantment reescrita sense que cap de les fases essencials de la narració fos afectada per la reescriptura. L'acadèmia historiogràfica franquista fou, certament, guardiana, gestora i difusora d'aquesta narració i no hi ha tampoc dubte que hi va fer afegitons i adornaments considerables; i és conegut el grau de falsificació, ocultació, deformació i de mentida amb què es presentava tot el que va conduir a la «guerra civil» i a l'exploació que es va fer de la victòria. Suposo que de la correcció d'aquest registre deformat, al-

guns publicistes de l'època en deien «recuperar la història», un exercici extraordinàriament fútil. En qualsevol cas la «recuperació» no semblava plantejar-se anar més lluny de la fase més contemporània d'aquesta «història». Les fases anteriors i molt pregonament la «Reconquista» i la conquesta d'Amèrica, justament les constitutives del relat inaugural, es consideraven probablement mal escrites, fruit d'un esbiaix clerical i conservador, premodern si es volia dir així, però previsiblement corregibles, modificables fins al punt de poder ser transformades en episodis científicament depurats d'una narració «nacional», ara sí, autèntica. Una mateixa modernització, doncs, havia de fer possible establir, finalment, la vertadera «història d'Espanya». La fragilitat del projecte pot fer-se fàcilment palesa amb dues observacions.

Una, la crítica de la narració de la victòria «nacional» de 1939 no assegurava, ni de bon tros, que la correcció historiogràfica de les fases antigues es pogués dur, també, a terme. De fet, és dubtós que aquestes fases fossin clarament considerades objectius historiogràfics necessaris, o almenys no tant com la fase contemporània. Es podria, fins i tot, argüir que, per ventura, ni tan sols eren percebudes com a intrínsecament problemàtiques de tal manera que la correcció podia limitar-se, com he esmentat abans, a modificacions en l'expressió narrativa, depurant-la de la parafernàlia franquista, imperial i religiosa. Les actuacions i sentit de la FAI o del Bloc Obrer i Camperol, per exemple, tenien més òbvia rellevància que si es varen o no es varen despoblar les illes del Carib per acció dels espanyols o quins eren els motius i sentit que havien portat Hernán Cortes a escriure les seves *Cartas de Rela-*

*ción* a l'emperador sobre la conquesta de Mèxic. També, com a pràctica historiogràfica, resultava més avinent. Tanmateix, el gruix, dins el conjunt narratiu de la «historia d'Espanya» d'aquestes qüestions antigues era superior a les immediates per la senzilla raó que aquelles eren constituents del relat i un referent permanent sense el qual el subjecte historiogràfic es faria, al capdavant, intel·ligible. Es volgués o no, les qüestions antigues havien de ser tractades. Si no eren objecte específic de reconsideració i anàlisi, la seva funció estructural seguiria intacta malgrat que s'efectués una depuració tant del lèxic com del to usats pels mestres franquistes. És important observar que sense una anàlisi crítica i profunda de les qüestions antigues –la Reconquesta i l'Imperi– el guió historiogràfic gestionat i profusament promogut per l'acadèmia franquista no patia alteracions decisives en la seva estructura. I això és ben clar que no ha ocorregut. El guió tant en el seus elements constitutius com en les possibles combinacions, molt restringides per altra part, de què poden ser objecte, està intacte. El molt notable esforç d'A. Barbero i M. Vigil (1978) de trobar-li una causalitat social a la «reconquista» que fos més intel·ligible que la de l'impuls religiós no ha tingut, tot i el seu ressò acadèmic, conseqüències de recerca i coneixement perceptibles.

Aquestes qüestions antigues i tots els espessos medis intel·lectuals on estan confinades han acabat per ser percebuts com a fets ben establerts, el coneixement dels quals s'hauria obtingut amb exercicis historiogràfics substancialment correctes. És clar que sempre hi havia marges interpretatius nous i comentaris de complement per fer, però serien, en qualsevol cas,

addicions al coneixement de coses irrevocablement formades i que són part insubstituïble del funcionament del subjecte historiogràfic més contemporàniament reconeixible i del que més s'ocupen els historiadors a partir de 1975.

I dues, la renovació historiogràfica que havia d'incloure tant la postulació de temàtiques menystingudes o desconegudes per l'acadèmia franquista com l'abandó dels lèxics més reconegudament usats en les narratives, s'havia de fer coincidint amb el procés de substitució acadèmica i eventualment biològica de l'ordre universitari consolidat fins al 1975. Aquest ordre s'ha mantingut curosament allunyat de l'anàlisi. Hi ha pocs dubtes que seria per si mateix un objecte fascinant d'estudi. Vet aquí un cos funcional dedicat a la concentració i difusió programada de coneixements sobre el passat nacional, el d'Espanya concretament. D'entrada, el seu funcionament és la garantia que el subjecte del qual s'ocupa no té senyal de cap interrupció, que és tan fluid i continu com ho pugui arribar a ser el tractament intel·lectual que se li atorga. A més, l'existència mateixa d'aquesta pràctica funcional determina amb severitat que els coneixements sobre el passat de la nació no són de mena diferent dels que fan intel·ligible l'estat. De fet, la selecció narrativa d'aquest passat està orientada a mostrar que només la successió d'estats fins a l'actual –sigui quin sigui– atorga sentit al relat el final del qual és ben conegut. Que se sàpiga no hi ha altra narració d'Espanya que no sigui la del seu estat i de les fases de la seva consecució. Això fa que qualsevol forma d'estat anterior pugui ser considerada com a part de la progressió en la fixació i consolidació d'aquest ésser de nar-

ració, constantment al·ludit. Aquesta operació és comuna a tots els neixements de les nacions. És important observar com les nacions europees fixen el seu origen en els «barbars», cristianitzats però (P. J. Geary, 2002). La relativa desconsideració de la funció consolidant de l'estat sorgit de la victòria dels «nacionals» el 1939 és comprensible perquè en aquest circuit només pot figurar-hi, sobretot després de la seva extinció el 1975, com a deformació d'un altre estat que no es va arribar mai a produir, la continuïtat de l'estat republicà mermat ja pels nacionalistes bascos i catalans. Però, és clar, això no hi va ser ser. D'estat només va haver-n'hi un. I sorgit d'una llarga i minuciosa acció militar.

Sembla, doncs, que l'atenció acadèmica sigui força menys electiva del que els membres del gremi solen pensar. Les opcions del que ha de ser objecte de recerca queden hegemonícament concentrades entorn d'allò que fa possible l'estat nacional i d'allò que l'obstaculitza i restringeix. Fins al punt que malgrat la proliferació, a vegades extrema i aberrant, de publicacions historiogràfiques, el nucli activador i constituent és molt simple i remot, com un pols mecànic, indiferent a tot i persistentment regenerat. Cap recerca feta sembla capaç d'alterar-lo.

D'aquesta manera, doncs, va resultar compatible la renovació personal acadèmica i el manteniment de la reserva amb què el subjecte de la «història d'Espanya» era protegit. Vist així, no és rar que el que era plausible preveure com una transferència amb forta fricció i difícil d'efectuar resultés ser passablement fluida i de consolidacions estables. Això requereix anàlisis fetes des de moltes perspectives. Tanmateix aquesta transferència d'ordre acadè-

mic exigia una condició: la suspensió de crítica sobre el subjecte historiogràfic original al qual es remetia tota la recerca i també sobre la verificació de la comprensió, congruència i veracitat amb què eren adoptats els mètodes i lèxics d'historiografies estrangeres consolidades. La discreció actual sobre el que es va arribar a escriure des del, diguem, 1980 fins al 1995, s'ha d'entendre com una extensió, desitjadament perpètua, de la suspensió de crítica més enllà del període estrictament transicional en el qual s'havia cercat un equilibri entre l'adopció de nous mètodes historiogràfics i arqueològics, experimentats fora d'Espanya, i un escalafó acadèmic constituït en el «règim anterior» que controlava la mecànica i el ritme de la professionalització de tants d'aspirants al cos funcional d'historiadors d'Espanya.

No es tracta que la producció historiogràfica d'aquell període fos tota de baixa qualitat. No és això. Hi ha publicacions i línies de recerca valuoses. El que no té, en general, és consistència. Les qüestions centrals, que poden ser raonablement identificades —l'expansió catalana, com és, qui la fa, com s'organitzen les colònies, quins textos produeix i quins silencis, la consolidació dels sistemes comptables com a requisit de les conquestes, etc.— són deixades de banda o no tenen un enfocament directe. Aquesta obliquïtat produeix, en canvi, una atapeïda munió de notes i comentaris entorn d'aquests temes principals com partícules atretes per una gran força que mai, però, no aconsegueixen dibuixar un sentit en l'interior del camp magnètic. Les provatures, forçosament discretes, des de la perspectiva tècnica historiogràfica, d'establir una caracterització «nacional» diferenciada de la d'Espanya o

que no hi vagi a parar, acaben dissipant-se. Aquesta és una altra qüestió major evitada. És significatiu que sigui Gaziel (1990) qui formuli una brillant expressió de perplexitat davant la refractària «història nacional» de Catalunya. Una història amb un secret: la revelació permanent d'una derrota. Dit d'una altra manera més precisa: la narració de Catalunya es basteix sobre una successió aparent d'esdeveniments que haurien d'haver succeït però no ho feren. El que realment succeí era antagònic a allò que s'hauria d'haver esdevingut. És, així, la narració persistent d'una manca i d'una merma. La perplexitat i la irritació de Gaziel són lluny de ser una extravagància. El significatiu és que tota la reflexió de Gaziel es produeix com a reacció de la lectura a l'exili, entre 1936 i 1938, de la *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila.

El punt de partida de la narració és sempre el mateix. Va haver-hi una vegada un «estat» català, perdut en el camí, i que ha de reconstituir-se. Gaziel (pp. 71-72) és molt més eloqüent que jo en assenyalar com l'anàlisi pot ser substituïda per una narració de l'adversitat. Aquesta adversitat té, però, historiogràficament un altre nom: Espanya. La narració d'Espanya sí que arriba a un final, potser no gaire feliç, però indubtable i variablement reconeixible. L'estat arriba formalment fins on hi ha nasció. De fet, la narració de Catalunya forçosament acaba si no per confondre's amb la d'Espanya, sí per haver-se de contar des del seu interior. Ho va assenyalar pregonament P. Vilar el 1964 en el títol del seu llibre sobre Catalunya dins l'Espanya moderna. Els efectes narratius d'aquesta duplicitat són extensos i d'un enorme potencial de perversitat. Tota mena

d'enganys, simulacions i perfidiosos malentesos, en el fons banalitat, se'n segueixen. És relativament senzill d'explicar, perquè aquest tipus de confusió intel·lectual originària determina una persistent inversió narrativa en la qual el que realment ocorre –la constitució d'Espanya com a estat, nació i narració–, de fet, no hauria d'haver ocorregut. El relat historiogràfic de Catalunya es converteix així en el revers desconegut d'una altra narració, la d'Espanya, activa, reconeixible, amb el tacte polític inequívoc de l'estat. La percepció que tenia Gaziel de *mettâfera*, de desconcertat jutipiri, era prou exacta. Sense un esforç vigilant, que poques vegades es fa, la producció historiogràfica catalana té els límits estrictes que li imposa el fugisser subjecte d'allò que no ha passat. Tot i que rigorosos, aquests límits permeten, però, un petit ventall de variacions que van des de la consideració d'una adversitat malèfica que impedeix la realització històrica de Catalunya –la consecució d'un estat, que ja d'una manera o l'altra hi havia sigut– a la postulació que les coses haurien pogut anar d'una altra manera i que hi havia hagut i hi ha encara, permanentment disponible, una alternativa catalana que podria fer, si aconseguís finalment imposar-se, que la narració d'Espanya fos, diguem-ne, més plural, una mena de fantasmal Espanya dins la Catalunya moderna. Però això, justament, no ha passat mai. No se sap, per tant. El que sí que se sap, en canvi, és que en la narració d'Espanya tal com es coneix no hi cap res més del que hi ha.

Les fortes connexions de tot això amb el catalanisme polític són òbvies i, certament, no es poden estudiar separadament. L'hàbit retòric lamentívol forma part de

les dues pràctiques, la historiogràfica i la política. Però, vist des d'aquesta perspectiva, no és un hàbit manllevadís, ornamental, prescindible. Al contrari, és argüible que cap altre llenguatge i to siguin més adequats per a una narració on el subjecte o és absent o té una vida furtiva al redós d'una altra ben palesa i de gruix.

El segon narrador, de fet narradora, de *The turn of the screw* (1897), de Henry James —un dels experiments més notables de contar coses que del tot no són— introdueix l'equívoc així: «Nothing was more natural than that these things should be the other things they absolutely were not».

Les tensions i ansietats per trobar la verdadera història de Catalunya, aquella que, justament, està amagada sota el corrent abrasiu de la d'Espanya, apareixen formalitzades com a trets distintius dins el mateix discurs historiogràfic espanyol bé com a episodis específicament diferenciables o com alternatives refusades que els historiadors aconsegueixen identificar. Un exemple del primer tret diferencial és molt clarament la caracterització de l'expansió catalana, començada el desembre de 1229, cap a Mallorca i Eivissa, i culminada entre 1276, València, i 1287, Menorca, com expansió de mercaders amb un brot posterior per la Mediterrània oriental. Ha calgut l'artifici de disfressar el conqueridor de mercader per a diferenciar-lo del castellà mata-moros, primer, i eixelebrat exterminador d'indis, després. Cal entendre com s'ha fet i tornaré sobre això en una altra ocasió. Evidentment, no es nega l'existència d'accions militars però s'introdueixen deformacions que fan molt difícil intel·ligir-les adequadament. L'acció militar s'hauria d'inscriure dins una lògica socioeconòmica més àmplia i anterior, i resultaria

ser només una servidora d'un procés de maduració social evolutiva cap a formes més precises i racionals de producció i organització social. L'imperi mercantil català seria dalt o baix una prefiguració del més modern europeu, exitós i eficient, i no aquell esvalotat i casernari d'Espanya, manifestament acabat a Cuba.

## UNA AVANÇADA DEL PROGRÉS

Aquesta deformació, aquest agradable transvestiment, pot ser produït, justament, només amb alteracions lleus de les peces que van acabar per constituir els eixos de narracions de les conquestes ultramarines europees des de la primera croada (1095). Una d'aquestes peces és l'ambigüïtat historiogràfica del subjecte conquerit, una terra o una gent? L'alternativa, tanmateix, no es presentava mai, als contemporanis, en aquests termes, atès que la condició de bàrbars dels residents només era, de fet, un obstacle, desigualment resistent, a la possessió de la terra. En la conquesta d'Amèrica es faran prou paleses les incertituds intel·lectuals dels conqueridors sobre les seves accions i on i sobre qui actuen. En un sentit estricte inicial es conquereix una terra «vacant». Bé es tracti d'un gran desert, d'una gran solitud, *in loco horroris et vaste solitudinis* en l'expressió dels escriptors del segle XII a Tortosa, per exemple (A. Virgili, 2001), de clares ressonàncies bíbliques, bé de residents humans incapaços per ells mateixos de crear societats on la civilitat fos reconeixible. La frontera nord-americana seria l'exemple de la primera possibilitat (D. Arnold, 1996, pp. 98-118) i el maneig espanyol d'indis i la discussió sobre el dret a dominar-los en

seria de la segona (A. Pagden, 1982). He seleccionat dues referències d'autors recents i de poca presència en la historiografia catalana, justament, com a indicació del caràcter general del problema i de la transcendència que els episodis catalans poden arribar a tenir en la consideració de l'expansió europea. El meu argument és que, en efecte, els episodis locals d'aquesta expansió, en especial els més primerencs, no poden ser degudament identificats i entesos sinó retrospectivament des de la seqüència de la qual, justament perquè foren amb èxit repetits, formen part. Les conquestes de Tortosa i de Lleida constitueixen uns dels episodis més inicials d'un tipus de colonització en què es conceben i es duen a terme operacions d'extermini de poblacions i la seva substitució. Això, certament, no és fàcil de fer i requereix l'elaboració de sistemes de maneig de poblacions resultat d'aprenentatge i correcció. Com ho contenen els grups socials que elaboren aquestes pràctiques d'extermini forma part, clarament, de la consistència que els sistemes poden arribar a tenir. El tret més rellevant de la seva eficiència és la irreversibilitat: el capgirament poblacional que la colònia ha produït és durador, i les modificacions selectives de plantes, bestiar i les proporcions en què es produeixen no permeten rebrots de continuïtat nativa.

Aquesta consideració sumària permet, tanmateix, de veure la fondària tant de la renúncia historiogràfica a estudiar l'extinció d'altres que varen suposar les conquestes catalanes, com de la seva reducció deformadora a una més avinent epopeia d'espavilats comerciants. No és gens dubtós que la narració general de les conquestes catalanes, les del segle XII i les del segle XIII, es tendeix a fer en termes ambigus de

mercaders o, en tot cas, de guerrers que en les seves accions no farien sinó interpretar els interessos comercials de les ciutats catalanes, sobretot de Barcelona. Tampoc és dubtós que aquesta expansió es fa inicialment sobre terres «vacants», en el sentit abans aludit. L'escarida descripció que fa F. Soldevila (1934-1935) de Mallorca, abans de la conquesta, com «un regne insular, niu d'ardits navegants i de pirates, fundadors altre temps d'un veritable imperi al Nord d'Àfrica» (I, p. 274) conté els elements caracteritzadors de la incivilitat social dels residents de la terra buida. Un regne que és un niu. Uns navegants ardits però pirates. Un residu tot plegat d'un antic ordre polític islàmic i situat geogràficament en una regió ara colonial on començava l'«Orient». Deixant de banda les al·lusions documentals contemporànies a les naus corsàries mallorquines, sobre les quals es basa la descripció de Soldevila, el text és una ximpleria que resumeix no el que se sabia a l'època, sinó el conjunt de nocions sobre el qual es bastia la narració de la singular conquesta. Que no era original de Soldevila i que formava espessa part de l'ideari explicatiu colonial europeu està, per altra banda, clar. Cal, tanmateix, remarcar que la narració resultant de la conquesta és manifestament desviada de la de la «Reconquista» espanyola, en general. Aquesta variació s'obté precisament accentuant el relleu comercial de l'expansió catalana en contrast amb la conquesta militar espanyola, el resultat social més pregon de la qual hauria sigut l'Andalusia del latifundi i la pobresa. La connexió consecutiva amb la conquesta d'Amèrica podia ser fàcilment percebuda com a l'extensió d'una cruesa de procediment, quelcom de forassenyat, d'un imperi finalment inefi-



cient, profundament aliè al que hagués pogut ser un imperi comercial català ben administrat. Això, evidentment, no havia succeït, però era furtivament pensable.

L'adveniment del lèxic del «creixement» econòmic va fortificar el procés de creació d'una narració substitutiva de la de la conquesta militar i li va atorgar també un sentit inesperat de modernitat, d'estació inevitable en el camí del progrés. Els mercaders, en lloc dels guerrers, i la silueta d'un imperi polític sustentat per iniciatives d'empresa i virtuts tècniques no resulten difícils d'encaixar en el protocol del «caràcter nacional» català.

Pierre Vilar (1964, II, pp. 82-84) en un resum memorablement lacònic redueix la conquesta al seu estricte enunciat: «realitzada la conquesta, els pactes [entre la noblesa amb els comerciants de Marsella i de Barcelona] seran complerts» (p. 83). Aquest abreujament immens és possible per dos motius immediatament aparents. Un, la credibilitat que Vilar atorga sense reserves al «medievalisme» català que ja ha fet del «corsarisme» mallorquí —«interceptaven el tràfic entre Catalunya i Ceuta» (p. 82)— l'impediment a la fluïdesa de l'expansió comercial sobretot barcelonina i que exigeix un acord polític entre mercaders i guerrers, finalment evident en el sopar a can Pere Martell on es decideix la conquesta de Mallorca. I dos, aquests tipus de fets d'armes poden ser reduïts a mers episodis dins una lògica de «vida econòmica [que] es beneficia, per etapes, de les conquestes polítiques i militars» (p. 84). Podria dir-se que aquestes conquestes es produeixen dins un batec dilatori d'un ordre superior que, a la vegada, els atorga sentit i les empetiteix. Però, de fet, les conquestes castelleses de Còrdova i Sevilla es

podien contar també com a gestes de mercaders que preparen el camí cap a la descoberta del «nou món» amb el port de Sevilla com a gran cor comercial, bategant, de profits.

## LA DISTÀNCIA ENTRE LA TORTUGA I AQUIL·LES

Tal vegada la coneguda paradoxa de la tortuga i n'Aquil·les podria il·lustrar el capgirament intel·lectual que arriba a produir l'observació d'aquest fenomen d'escissió permanent de la realitat que és la història de Catalunya inextricablement lligada a la d'Espanya. S'atribueix a Zenon d'Elea (*acmè*, entre 468 i 450 aC) l'argument anomenat «Aquil·les» que és com una variant del cas portat per Zenon contra l'espai i contra el moviment. El text més complert d'aquest argument és el de Simplicí de Sicília (s. VI dC). És, en versió espanyola de N. L. Cordero (1994, pp. 51-52), aquest:

Por el hecho de suponer distancias cada vez menores hasta el infinito —a causa de la división de las magnitudes hasta el infinito— no sólo Héctor no será alcanzado por Aquiles; tampoco lo será una tortuga. Supóngase que se trata de un estadio. Una tortuga avanza a partir de la mitad del estadio, y Aquiles, desde el comienzo del estadio, inicia la persecución de la tortuga, y avanza medio estadio, de modo que llega a la mitad del mismo, de donde partió la tortuga. Pero ésta avanzó ya la décima parte de la mitad restante del estadio. Aquiles recorre entonces la décima parte de esta mitad del estadio; pero la tortuga avanzó la décima parte de la décima parte de la mitad restan-



te. Y mientras quede una décima parte de cualquier distancia, y ella tenga a su vez una décima parte, la tortuga estará siempre delante de Aquiles, y jamás ninguno de los dos podrá recorrer la totalidad del estadio.

L'aporia és anguniosa justament perquè no és fàcil refutar-la, encara que experimentalment és sabut que n'Aquil·les podria agafar amb facilitat la tortuga. De fet, com ja va observar Aristòtil, el nucli de l'aporia és el mateix que el de la dicotomia: la impossibilitat de recórrer un nombre infinit de magnituds.

Si hom s'avé a identificar Catalunya amb Aquil·les i la tortuga, capdavantera, amb Espanya, es fa palès que la paradoxa persistirà mentre Aquil·les no atrapi la tortuga. És a dir, no hi ha solució intel·lectual de cap mena al problema així plantejat. El seu manteniment produeix percepcions de la realitat únicament en els termes propis de dicotomia. Aquil·les no agafa mai la tortuga i és un disbarat anguniós i ultratjant que no ho faci. Les narracions, des d'aquesta perspectiva, tendeixen inevitablement a ser dobles atès que el relat és el d'una cosa que passa i no hauria de passar o, si volem, d'una cosa que no passa. Això també indueix a una pràctica classificatòria de la informació peculiar atès que els criteris de detecció de la realitat són confusos i canviants i permeten una incontrolada difusió de perennes contraris.

És evident que no pretenc altra cosa que descriure, mitjançant una imatge coneguda, el mecanisme més simple de funcionament de la narració del passat de Catalunya, o de Catalunya com a passat. Tampoc no pretenc cap originalitat. Fa uns anys en J. M. Fradera (1992) va des-

criure en termes reveladors de «paradoxa» la formació, entre 1838 i 1868 d'una «cultura política» ben singular. Fradera fa expressament servir la imatge de «dos pisos» per mostrar la «dissociació» amb què pot ser percebuda la «cultura liberal catalana de mitjan segle XIX» (Fradera, 2000, p. 162). Jo he volgut destacar en el conjunt d'aquesta percepció doble i dissociada l'aspecte historiogràfic més extrem i que produeix una narració en què el subjecte vertader resulta sempre haver estat, de fet, un altre, la tortuga, Espanya. Naturalment, la paradoxa només té sentit anguniós per a qui es fixa en Aquil·les, inoperant, i no en la tortuga, capdavantera.

## LA DISTÀNCIA ENTRE LA TORTUGA I AQUIL·LES EL 1945

Els albiraments de l'*España científica* solen ser descrits a Catalunya amb el to lamentívol corresponent a haver d'explicar que el que passa no és exactament el que havia de passar. De fet, el tres grans temes que graviten entorn de la imatge d'Aquil·les i la tortuga foren eloqüentment aludits per Ferran Soldevila en el «prefaci inèdit», escrit l'abril de 1944, i que suposadament havia d'encapçalar la seva voluminosa *Història d'Espanya*. Hi ha qualche dubte sobre si aquest «prefaci» fou redactat, en efecte, com a pròleg o fou només «una mena de declaració d'intencions que devia anar més aviat adreçada al mecenes de l'obra, Fèlix Millet, que no a l'hipotètic públic lector» (E. Pujol, 1999, p. 199).

Aquest «prefaci inèdit», secret, doncs, durant un llarg temps, no ha pogut influir directament en la generació de la peculiar perspectiva historiogràfica catalana de

postguerra. En constitueix, però, un resum potent i li atorga una intensa claredat. Evidentment, Soldevila a través de les seves grans «històries» –la de Catalunya i la d'Espanya– ja havia difós abastament tant els supòsits conceptuals com els procediments historiogràfics i, sobretot, havia fet espectacularment la tria de dos subjectes narratius de connexions necessàries però al cap i a la fi tèrboles. Tanmateix el «prefaci inèdit», tant si era un text escrit per a ser públic o concebut només com a informació íntima per al senyor Fèlix Millet, el mecenes, conté en una extraordinària recapitulació tot el «designi» –«anys ha que porto amb mi el designi d'escriure la Història d'Espanya» (p. 200)– però impulsat per una enigmàtica, com veurem, convicció.

El primer tema, molt variadament enunciat, és el del «descórrer el vel», el del passat, entenguem-nos, i en fer-ho, veure la «veritat» del passat d'Espanya i també del de Catalunya. No es diu si el gest del desvelament té requisits tècnics per a realitzar-se, com, per exemple, serien elements específics d'anàlisi historiogràfica. Més aviat sembla que els «pensadors» espanyols fan el gest de manera força espontània. El que veuen no els agrada gens i «alguns el deixen caure [el vel] novament, de pressa, com temorosos d'haver vist o entrevist; d'altres, no adonant-se tot d'una de la transcendència de la revelació, diuen o clamen, per a després penedir-se'n i callar» (p. 201). N'hi ha d'altres «més gosats o més sincers –un Ganivet, un Unamuno, un Ortega y Gaset– [que] arriben a descabdellar, en tot o en part, el seu pensament» (p. 201) i arriben a la «veritat enfront de les 'concepcions monstruoses' dels 'falsos tòpics'» però, finalment, aca-

ben per repetir-les. I succeeix a vegades que fins i tot, «partint [...] cap a noves concepcions» s'arriba a concepcions, «construïdes d'amunt d'aquelles» «més monstruoses encara».

Però què és el que veuen els pensadors espanyols que han descorregut el vel? Què hi ha allà dins que és veritat tan enutjosa o repugnant? Aquest és el primer tema completament formulat: en el passat hi ha una veritat a la qual es pot accedir si es descorre el vel artificios que n'impedeix la contemplació. El segon tema pot ser enunciat així «la història d'Espanya, quant al seu descabdellament i les causes que l'han impulsat» és «una de les menys misterioses» (p. 202). O sigui que allò amagat no és un enigma dificultós, quelcom d'excursionalment produït, una raresa. El caràcter torbador i repulsiu que pugui arribar a tenir no és atribuïble a una composició inèdita o monstruosa. Al contrari, diu Soldevila, descriure aquest objecte historiogràfic no resulta dificultós si se'l despulla dels «afegits barroers, acumulats damunt les simples línies essencials» (p. 202). Ells, els «pensadors espanyols», els teixidors del vel, no ho fan, això. El procediment invocat pel mateix Ortega y Gasset –«la història d'Espanya a l'inrevés»– no és adient «per fer ressorgir la veritable» (p. 202) història. El mètode de Soldevila és presentat com a senzill: «anomenar les coses pel seu nom, donar a cadascú el que és seu –homes i pobles–, no oblidar la Geografia, tenir molt en compte l'Edat Mitjana, veure de desentranyar del procés històric el caràcter dels pobles peninsulars...» (p. 202).

Òbviament, el que proposa Soldevila com a senzill és immensament complicat, de fer i, sobretot, de concebre. Cal remar-

car, a més, que el detall del mètode és singularitzat en una successió indiscriminada, sense jerarquitzar-ne la qualitat. Per exemple, «tenir molt en compte l'Edat Mitjana» o «la Geografia» són recomanacions que no necessiten de gaire justificació. Però, en qualsevol cas, es tracta d'operacions intel·lectuals d'ordre diferent a les d'«anomenar les coses pel seu nom» i reconèixer el «caràcter dels pobles» en les seqüències del passat. Quines són les coses que han de tenir nom i quines no? I com identificar i fer servir els noms que corresponen a cada cosa? Com discernir, al capdavant, el «caràcter» del poble? N'hi ha, d'això?

Tan senzill que semblava que era, però Soldevila no diu el nom que s'ha de posar a les coses o quines coses tenen o mereixen nom. Tanmateix, insisteix que «moltes de les tergiversacions i de les concepcions monstruoses no tenen altre origen que una falsa denominació, que una injustícia flagrant» (p. 202). Una altra vegada s'enumeren en seqüència elements no necessàriament conseqüents o que necessiten, almenys, justificació pel seu inesperat contacte. Tergiversar implica voluntat de falsificar però no sempre té com a resultat «concepcions monstruoses». Certament, una «falsa denominació» pot ser l'origen de tergiversació i de monstres però la noció d'«injustícia flagrant» hi afegeix una dimensió que per si mateixa no té: la d'alteració punible d'un ordre just. Ja està, finalment, dit. No ha sigut mai un error, fou sempre una malignitat. Però, què hi ha realment rere el vel que impedeix que els «pensadors espanyols» vegin allò que tant els repugna? Soldevila no ho arriba a dir, a donar-li nom. La silueta d'aquesta cosa amagada es pot endevinar, però, en un dels fragments més enrevessats del text de

Soldevila. Aquest: «Així no és estrany que, davant de fets considerables de la vida espanyola, que són la conseqüència normal, obligada, d'un procés històric consubstancial, molts espanyols, de tota cultura i categoria, sentin l'estupefacció o la revolta, com davant d'un imprevist feridor. Així tota redempció esdevé impossible» (p. 201).

Què deu voler dir, això? Què és el que contemplen «molts espanyols» de tota mena que tan repel·leix com «un imprevist feridor»? Doncs, senzillament, quelcom que és «la conseqüència normal, obligada, d'un procés històric consubstancial». O sigui el que és normal i, diguem-ne, evident, es torna motiu d'«estupefacció» i de «revolta» per a «molts espanyols». Soldevila ha emprat una altra vegada la mateixa imatge escènica d'una realitat oculta que no pot ser suportablement mirada per «pensadors espanyols» i per «molts espanyols, de tota cultura i categoria». Però aquí Soldevila fa una contorsió violenta quan assegura que allò que no es vol contemplar és resultat normal i obligat «d'un procés històric consubstancial» però que, tanmateix, pot ser refusat a la vista com si, en efecte, es pogués simular que no existeix. Bé, cal dir-ho ja: allò que hi ha rere el vel, allò que els espanyols no volen veure, és simplement la *España plural* o plurinacional.

No se suggereix mai quins motius i de quina mena fan insuportable la visió d'un ens tanmateix real, resultat a més d'un «procés històric consubstancial», «consubstancial» amb l'Espanya plural que els mateixos contempladors espaordits i estupefactes refusen de reconèixer. L'embolic és colossal. Dit senzillament, qui perd, guanya. Resulta corprenedor que aquesta sigui la percepció historiogràfica que Sol-

devila, a l'exili, tenia el 1944 de la guerra i la victòria dels «nacionals».

Deixant de banda aquest tipus de valoració, el que em sembla clar és que com a procediment historiogràfic resulta tan envitricollat com inútil. No permet descriure més que un reflex immobilitzat en un joc successiu de miralls. En la pràctica es produeix i es distribueix la informació per a mostrar, justament, la incongruència entre el que passà i el que hauria d'haver succeït. Una mà amagada i maligna hauria aconseguit sempre que la *España plural* produïda normalment no fos mai advertida com a plural sinó com a *única*, malversant la raó.

El tercer tema és una derivació necessària d'haver postulat com a possible un refús espanyol a la contemplació del resultat d'«un procés històric consubstancial». La qüestió seria aquesta, és possible mantenir perpètuament aquest refús? La resposta, deixant de banda l'avinentesa de postular una cosa així, deuria ser, clarament, no. Per això, justament, s'ha de preveure una solució a l'ocultació de la realitat. El vel pot ser aixecat i l'espanyol pot ser persuadit que la visió de la cosa plurinacional és tolerable i, fins i tot, convenient atès que significaria el final de la inversió de la realitat.

L'«hecatombe», en paraula de Soldevila (p. 200), de la guerra ha de ser explicada històricament buscant en el passat «les premisses de la conclusió que hem viscut i que vivim» (p. 200). El problema, però, és que el «coneixement del passat hispànic» és inexacte (p. 201). Més que això: «no és possible que idees tan fonamentalment equivocades sobre el que ha estat Espanya puguin engendrar sinó idees errades sobre el que és i el que hauria d'ésser» (p. 201). El vel està, així, teixit amb aquestes fibres.

La narració falsa allibera de contemplar la cosa plurinacional que batega en el fons de l'escenari però també genera espant. Aquests «coneixements històrics» falsos, i aquí Soldevila és prou precís, des «d'un segle ençà s'inculquen a la infància i a la joventut espanyola, a les escoles primàries, als instituts de segon ensenyament, a les Acadèmies militars, a les Universitats» (p. 201). És a dir, l'estat genera i difon una narració errònia i cerca de perpetuar un enorme malentès entorn de la seva mateixa existència. Si aquesta narració corrupta pot ser refutada primer i substituïda, després, per una altra, la vertadera, serà possible no sols deslliurar el passat, objecte de perenne manipulació, sinó assegurar el que hauria de ser, permetre, finalment, «d'enfocar lúcidament l'esdevenidor» (p. 201). Hi ha lloc, doncs, per a l'esperança. Qualsevol dia la cosa plurinacional podrà ser feta patent i els espanyols de tota mena podran ser persuadits de mirar-la sense rebuig. I qui sap, ho afegeixo jo, això, si fins i tot la miraran amb delit.

Aquesta solució pedagògica implica el convenciment que la distància avantatjosa entre la tortuga i n'Aquiles pugui ser reduïda per altres mitjans, intel·lectuals o de persuasió espiritual, que no siguin el d'atrapar físicament la tortuga, acabant així l'encanteri, l'èxtasi, de la paradoxa.

## ELS ALBIRAMENTS DEL 2000

Ferran Soldevila, quan escrivia l'abril de 1944, no dubtava a datar amb precisió el començament de la monstruosa ocultació de la cosa plurinacional: «Espanta de considerar la mena de coneixements històrics que, d'un segle ençà s'inculquen a la in-

fància i a la joventut espanyola...» (E. Pujol, 1999, p. 201). L'artifici era, doncs, recent i efectiu. Mentre que el passat havia generat un subjecte plurinacional, l'estat espanyol, en una vasta campanya pedagògica, havia aconseguit l'ocultament d'aquest resultat i la seva substitució per un constructe sumàriament caracteritzat per una singular unitat, compacitat i indivisibilitat. És, penso, important advertir-ho perquè aquesta cronologia proposada per Soldevila fa de la «història d'Espanya» de després de 1939 una continuació d'un procediment d'impostura més antic, de la producció de quelcom factici, profusament disseminat des de la sobirania política. La discussió sobre el passat no és mai, doncs, un debat sobre les formes d'adquirir coneixements, sinó sobre la creació i manteniment, crudelíssim si falta en fes, com havia acabat d'ocórrer en la guerra d'Espanya, d'una impostura. Segons Soldevila, seria recent, «d'un segle ençà».

Els singulars estudis –singulars, per la seva raresa en la historiografia espanyola i per la claredat de plantejaments– de Juan Sisinio Pérez Garzón (2000) mostren com, en efecte, es va crear el subjecte de la «història d'Espanya». Comentaré només alguns aspectes relacionats amb l'anàlisi de Pérez Garzón, pròpiament bastit ja en els seus trets fonamentals el 1985 i, específicament, després en el llibre coordinat per ell sobre *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*.

L'esforç analític de Pérez Garzón té com a objectiu fer visible com neix i creix una «història» nacional, en aquest cas la d'Espanya. L'anàlisi es duu a terme des d'un supòsit fàcilment compartible: el fenomen només pot ser observat i descrit des de criteris objectivables de científicitat

(p. 7). La precisió, però, de l'albirament de l'*Espanya científica* depèn en gran manera de trobar una perspectiva adequada. Si, per exemple, l'espanyol és només un cas dins el procés europeu d'invenció de les «nacions», la resolució que s'obté és escassa. El mecanisme de la invenció pot ser arreu genèricament similar perquè és usada per «nacionalismes» constructors d'estats que busquen simplificar «domini sobre gent» i precisar-ne els moviments dins un territori progressivament limitat. El receptari per fer això conté pocs elements simples però les seves proporcions i la capacitat combinatòria són, en canvi, molt grans. Pensem, per exemple, en com es fan o es desfan normativament les llengües, o en les dislocacions de població, o en els processos irreversibles que porten arreu d'Europa a la fi dels pagesos. Els diferents graus d'eficàcia en l'ús de la recepta indiquen, justament, que la seva prescripció no determina el resultat social de la seva aplicació. El que produeix perplexitat és l'escassa eficiència de l'estat espanyol per destruir les diferents formes de vida local i impedir organitzacions polítiques alternatives al seu domini. La manca, doncs, de força i virtut, en dues paraules clàssiques. Hi ha tot un tipus d'investigació específica destinada a exposar aquesta perplexitat (B. de Riquer, 2000; 2001).

Així, doncs, la consideració que la invenció d'Espanya és, certament, un cas entre tots els altres significa un avenç historiogràfic considerable respecte a l'estrident singularitat que gairebé de sempre se li atorgava a la «història d'Espanya» i que, entre altres coses, produí qüestions tan deformes de plantejament com les que giren amb vol d'ocells famolencs entorn del «problema d'Espanya».

Ha de fer-se notar que el «cas de l'estat modern ineficient» forma part d'un tipus peculiar de qüestions historiogràfiques significativament pròpies de la «història d'Espanya». N'esmentaré només tres de prou notòries. Va ser encertada o bona —aquí l'elecció d'adjectius revela els diversos graus de preocupació ètica o consideració patriòtica de l'historiador— l'expulsió dels «moriscos», l'any 1609? Va ser millor per a València i per a Espanya? O, fins a quin punt la creació i manteniment de l'Imperi catòlic dels Àustria va repercutir negativament sobre la formació de la «nació»? Quan començà i fins quan durà la «decadència»? Les respostes són variades però, en general, es mouen entre l'acceptació, no exempta d'orgull, del cost que tingué la defensa de la fe fins a la més enrevessada perspectiva de com l'imperi, que hagués pogut ser una eina de progrés, va esdevenir una llosa per a la «nació», exhaurint finalment les seves energies.

Aquest tipus de qüestions no passen de ser un desvarieig i, de fet, produeixen erudició inconclusiva i dissipada. Són tinguudes, però, per qüestions acadèmicament crucials, perennes, malgrat la impossibilitat d'obtenir a partir d'elles resultats consistents. Hi ha una dimensió poc advertida en aquests plantejaments historiogràfics. En la mateixa manera de ser formulats donen per suposat que la «nació» —Espanya o en termes menors, el País Valencià— és una entitat prèvia als «moriscos» o a l'«imperi»; que és, en efecte, un nombre al qual se li poden sumar o restar unitats sense que la seva constitució es vegi afectada. La mateixa formulació, doncs, és un engany. La qüestió introdueix furtivament un voluminós passatger, la «nació» o, com es digui, Espanya, per exemple. El que pas-

sava per ser un exercici d'anàlisi resulta ser un acte de creació narrativa del subjecte «nacional».

És possible que la discussió entorn del problema de la ineficiència de l'estat espanyol, almenys fins al 1936, no sigui massa diferent de concepció que les altres qüestions que he ressenyat breument. Totes tenen connexions clares amb usos extrems de força. L'episodi dels «moriscos» és un cas de disseny i extermini massiu, tècnicament molt ben perpetrat. El de l'«imperi» és el cas del seu mateix manteniment, com a ordre polític, que pot ser percebut com oneros per Espanya sempre que en fer-ne els comptes interiors, els «nacionals», no s'incloguin els indis d'Amèrica. I el de l'estat espanyol ineficient, a punt de desfer-se, és clarament connectat amb la guerra començada el 1936.

Pérez Garzón insisteix amb raó en el fet que el procés d'invenció de la «història d'Espanya», al llarg del segle XIX, està associat, justament, amb les constants dificultats de constitució de l'estat modern. Pérez Garzón d'això en diu encertadament, «zozobra permanente» (p. 15). Les dificultats de constitució ja van ser reconegudes i teoritzades el 1920 per J. Ortega y Gasset i convertides en problema historiogràfic després del 1939 per Américo Castro i C. Sánchez Albornoz a l'exili. El que a mi em sembla més rellevant de les formulacions, només fins a cert punt contradictòries, de Castro i Sánchez Albornoz és que el subjecte de la «història d'Espanya» ja està fet, arrodonit, tot i que la constitució de l'estat fos encara, i en especial per als exiliats, de reconeixement incert i insegures les formes que pogué prendre en el futur. Justament, la disputa sobre la «història d'Espanya» entre dos



historiadors a l'exili assenyala amb crua claror que la selecció i simplificació del passat per fer-ne història ja estava feta més enllà de les divergències sobre el seu contingut entre conservadors i liberals. L'obra d'un tercer historiador, R. Menéndez Pidal, que no era a l'exili, fou, en la meua opinió, la més determinant en la selecció que es va dur a terme. Es caracteritza per l'abast de concepció i el sistema minuciosament emprat per fer sorgir la silueta ben ressaltada de la «història d'Espanya», des de l'origen de la llengua espanyola, passant per la construcció de l'epopeia castellana fundadora del «caràcter» i la determinació del sentit de la «reconquesta» en el segle XI, fins a una patètica i tardana denúncia de bogeria de Bartolomé de las Casas, pel que l'obra d'aquest significava de crítica a la destrucció de les «Índies».

Certament, la invenció de la «història d'Espanya» és un cas entre d'altres. El que tenen en comú és una mecànica particular, historiogràficament discernible i és aquest l'enorme mèrit d'obres com les de E. J. Hobsbawm (1983, 1990) i B. Anderson (1983). Però els casos són, si es permès dir-ho així, singulars i el d'Espanya és, al capdavant, diferent.

Resulta comprensible que reconegut el mecanisme de fer nacionalismes i, eventualment, nacions i descrit l'artifici, els historiadors o un qualsevol contemporani manifestin el seu disgust davant els colossals efectes de l'invent. No em costaria gens posar-me d'acord amb Pérez Garzón que fóra millor per a tots que això de les nacions, del nacionalisme i les seves formes de gestionar la memòria no hagués ocorregut. Però més enllà d'aquest desig impossible de satisfer, sorgirien punts de percepció força diferents de la qüestió. A.

Riviere Gómez (2000), una de les col·laboradores en el llibre, mostra fàcilment com, entre 1975-1995 es recreen orígens historiogràfics particularitzats per a cada «comunitat autònoma». És clar que en la recreació es fan servir elements i formularis a vegades extravagants, il·lusoris i, fins i tot, perfidiosament falsos. Aquest darrer fou el cas d'una «història» d'Andalusia on els conqueridors castellans o, si voleu, espanyols, foren tràgicament transvestits en indígenes andalusins derrotats i oprimits per castellans. Bona part de la reivindicació «nacional» andalusista, almenys inicialment, es basava en això. Cal recordar el nom de J. Acosta Sánchez, prolífic autor de l'horrorós transvestiment, avui desaparegut de l'ofici i breument esmentat a l'anàlisi d'A. Riviere (p. 196). Tot plegat, la cruesa dels procediments emprats mostra com, tanmateix, els desvaris narratius cerquen el seu sentit dins el patró general de la «història d'Espanya», des de «la comunidad céltica atlántica» fins a l'hímic text de les glòries càntabres a la «reconquista» i a la «misión generatriz», d'Espanya s'entén, o el que l'autora, segurament en un instant de distracció, anomena «también en Cataluña se asistió a un recalentamiento nacionalista» (p. 213). A. Riviere fa justament notar que, en general, l'esquema narratiu emprat per les «històries autonòmiques» és idèntic en totes elles. L'esquema sí que ho és, encara que l'abast i sentit no arribin a ser comuns. Aquesta eventual diferència no és deguda naturalment al procediment sinó a l'activitat i gruix dels sectors socials per a qui la invenció de la «història» arriba a tenir un significat en el maneig de les seves variables discrepàncies entorn de la construcció de l'estat espanyol. I evidentment no és,



des d'aquesta perspectiva, el mateix la invenció de La Rioja, Balears o Extremadura que la de Catalunya. Tampoc no ho és historiogràficament, tant distint és el grau i complexitat d'elaboració del subjecte. Per tant, si bé és correcte proposar que d'un sol esquema, en els seus termes més simples, procedeixen les còpies de les «històries nacionals», és banal reduir l'anàlisi a aquesta filiació. Fins i tot, incloent-hi la d'Espanya, en aquest ventall de còpies, l'anàlisi no adquireix significat.

Que tot és resultat d'un procediment enganyós no és, per si mateix, analíticament rellevant ni afegeix comprensió a les causes de l'ús profús que socialment se'n fa. A. Riviere fa referència (p. 217) a la «miniaturització» dels subjectes a partir, si no ho he entès malament, de la grandària que té la narració de la «història d'Espanya». És, penso, una qualificació pertinent però caldria fer notar també que amb la miniatura no es pretén només reproduir a una escala inferior la narració més gran d'Espanya sinó fer-la congruent amb la fase final, la constitucional, d'aquesta. I en aquest sentit totes les «històries» caben dins la d'Espanya, la de Catalunya inclosa. Són, doncs, certament més petites i així estan formulades.

Hi ha tanmateix un cas «autonòmic» que defuig la miniatura historiogràfica. Pel que sé, el nacionalisme basc situa el seu projecte fora de l'abast de la narració d'Espanya per tal com el fa previ —una llengua i un poble, Euskalerrria— a qualsevol narració, no inscribible en cap. Euskalerrria no pot ser d'enquadrament historiogràfic superior. Per altra banda, és fins ara clar que hi ha sectors socials que plantegen explícitament que Aquil·les pot en efecte atrapar físicament a la tortuga. Aquesta excep-

ció, però, no és comentada de manera directa per A. Riviere que esperadament la redueix a una aberrant fonamentació «de la ètnia, mitos de carácter racista basados en la *antigüedad*, la *pureza* y *permanencia* hasta nuestros días de determinados caracteres o atributos físicos diferenciales que conformarían la 'raza vasca'» (p. 167). En efecte, els antecedents intel·lectuals d'aquesta mena de fonaments són clars i són els que, en part, anomena Riviere tot fent una referència general al llibre de S. J. Gould (1981) sobre *The mismeasure of man*. En la meva opinió, però, la funció del «mite» racial no està prou precisada. És clar que és «salvatge» —terme manllevat per l'autora a L. Dumont— justament perquè se situa als afores de qualsevol ordre narratiu. El «mite» no té episodis, és previ i posterior a qualsevulla narració nacional d'Espanya.

Ja he fet notar abans que el tipus d'anàlisi dut a terme per J. Sisinio Pérez Garzón era rar en la historiografia espanyola. Sens dubte haurà de ser refinat en molts dels seus aspectes i algunes de les seves premisses haurien de ser objecte de discussió. Però constitueix un aclariment de gran importància.

La descripció que fa del «españolismo», o del seu aspecte més notori, és impecable: «...persiste hoy como nacionalismo encubierto que niega serlo, pero que condiciona la actividad historiográfica, la enseñanza de la historia y, por supuesto, los comportamientos ciudadanos» (p. 105).

Significativament, la descripció té com a centre l'ocultació, l'acte deliberat d'amargar, de simular i mentir. F. Soldevila, com s'ha vist, reconeixeria immediatament la falsificació com a cosa pròpia de la «història d'Espanya», però no la verta-

dera, no l'autèntic passat generador de la cosa plurinacional. El nacionalisme espanyol seria el vel que perennement impenyeix la visió del que ha passat. Aconseguit l'estat, voldria passar inadvertit.

La descripció d'aquest tipus de falsificació condueix inevitablement a afanys i projectes didàctics per a corregir l'errònia visió. En l'obra de J. Sisíno Pérez Garzón la intenció pedagògica és notòria i la seva necessitat correctiva és reclamada amb urgència ateses les conseqüències tan polítiques com intel·lectuals que es podrien produir si una tal modificació, d'ordre salvífic –un ciutadà o un súbdit més raonable i al capdavall menys espanyol– es dugués a terme.

En el mateix llibre, R. López Facal (pp. 111-161) fa ben explícit en què hauria de consistir aquesta pedagogia concebuda inicialment com a crítica minuciosa de la pràctica, en els ensenyaments secundaris, a través de la qual adquireix vida i es propaga el malentès i l'ocultament. Tot i l'efectivitat de la crítica, les solucions correctives resulten imprecises i no passen de ser ben intencionades, com es pot veure al monogràfic de *L'Avenç* sobre «quina història s'ensenya?» (R. López Facal i altres, 2001).

La raó principal de la imprecisió i, a vegades, fins i tot, irrellevància de les solucions correctives procedeix no dels autors sinó de la mateixa perspectiva de l'anàlisi on l'observació i delimitació del problema –l'estat espanyol i les seves narracions– tendeix a confondre's amb la seva impugnació: el que és no hauria d'haver sigut i es pot contar, en qualsevol cas, d'una altra manera. El capítol de R. López Facal en el llibre coordinat per Pérez Garzón es titula apropiadament «La nació ocultada» i es poden trobar en els textos dels autors

imatges referides al subjecte històric, sobretot Espanya, com quelcom d'amagat, remot, l'accès al qual requereix esforços complicats. Aquest, per exemple: «... la superación de las incomprendiones exige desbrozar cuantos muros se han ido levantando a lo largo de estos dos siglos de construcción de la España contemporánea» (p. 24).

El manteniment d'aquesta perspectiva és possible, entre altres motius, per la irresolució amb què es manegen dos aspectes crucials i inextricablement lligats de l'anàlisi del procés constitutiu de les «nacions» i els estats. Abreujadament dit, es tracta de les «emocions» nacionals i de la profunditat temporal que puguin tenir els materials suposadament primigenis a partir dels quals s'elaboren les invencions de les nacions.

Pel que fa a les «emocions» nacionals, sovint es va tan lluny com per donar a entendre que la nació és un sentiment o que, en qualsevol cas, el nacionalisme pot ser reduït a una col·lecció de sentiments passablement respectables mentre no s'exacerbin. Atesa la seva natura passional aquests sentiments tendeixen a fer-ho, a exacerbar-se, i, per tant, el mèrit dels estats moderns o de les suposades cultures democràtiques seria el de trobar formes de contenir el «sentiment nacional» i rebaixar el seu potencial agressiu. Però quins puguin ser els límits discrets d'aquestes emocions resulta difícil de saber i sobretot d'assegurar-ne la seva estructura i estabilitat. Perquè és clar, també, que un cert gruix de sentiment ha de mantenir-se per assegurar, justament, la permanència de la nació. Tota una sèrie d'elements, dits simbòlics, són emprats per obtenir aquestes específiques emocions i, alhora, per fer-ne

referències de la mesura variable en què es produeixen. Si, doncs, per una banda, és clar que la nació genera sentiments, proclius a l'exacerbació, també, per una altra banda, és palès que la nació és un enginy comptable de súbdits i de les seves activitats –mercant nacional, règim fiscal, escoles, llengua...– desenvolupat i refinat en tots els processos de construcció dels estats moderns.

Intentar reduir aquests processos formatius de les nacions, en tant que ens comptables, als sentiments que la seva conservació pot generar, resultaria tan banal com voler entendre tot el procediment de la reproducció de l'espècie amb les emocions a ell associades, entre les quals el dit amor n'és només una. Molt sumàriament expressat seria, doncs, així: la nació permet fer comptes, fer-ne uns d'historicament nous –nous respecte, per exemple, al domini feudal i monàrquic fins a finals del segle XVIII–, i el nacionalisme fa llistes –qui és d'això i qui no ho és– de gent. I aquí s'entronca amb la temible «polis», ciutat, el lloc on no hi ha «barbars», on impera l'ordre, la condició del progrés. La pretensió que un qualsevol nacionalisme és quelcom de postís, de prescindible i substituïble per un marc d'organització social regit per consideracions raonables resulta ser només especulativa i sovint una fantasia enganyosa. La insinuació que el nacionalisme català és un sentiment arcaic obstaculitzador d'una modernitat innominada és un bon exemple d'aquesta mena de perfídia intel·lectual.

Una altra qüestió és, tanmateix, la de la profunditat temporal dels elements que entren en la selecció finalment consolidada com a narració nacional, com a subjecte historiogràfic. Significativament no

hi ha recerques específiques sobre com es produeix la selecció i quins elements són acumulatius, irreversiblement integrats, i quins resulten superflus o només esporàdicament emprats. El fet inequívoc que tota narració nacional contemporània és constituïda per elements antics induïx a pensar si la nació, el subjecte historiogràfic, no fóra realment ell mateix també més antic. Esmentaré només dos exemples d'anàlisi que, des de perspectives molt diferents, apunten a aquesta possibilitat. Manuel Martí (1998) en un brillant assaig sobre la banalitat historiogràfica d'intentar aclarir si les nacions tenen o no tenen melic, assenyala que els «processos i mecanismes de formació [de les nacions] no sempre cal creure'ls circumscrits als dos darrers segles» (p. 27). Justament, perquè la seva anàlisi és rigorosa i informada la reserva de l'autor sobre aquesta «nació» abans de les nacions resulta intrigant. Segur però que no deuria començar abans de, diguem-ne, 1250 quan la conquesta començà, a València, a ser irreversible. Seria fascinant, en aquest cas, observar com la complexa organització de la colònia genera formes específiques de consciència social que no serien intel·ligibles a partir de la procedència dels pobladors, o quina seria l'adequada perspectiva historiogràfica que permetés determinar –a quina distància s'hauria d'observar i quina grandària hauria de tenir el subjecte– com es produeix la diferenciació social. En suma, per què les Illes Balears i València no són Catalunya nova. Més precisions dona Patrick Wormald (2001) que situa l'adveniment de la «nació-estat» d'Anglaterra cap a la primera meitat del segle X. L'autor és conscient que la datació que proposa pot resultar escandalosa però pertinent-

ment observa que els crítics escandalitzats encara han de demostrar perquè aquesta datació tan antiga no pot ser proposada (p. 4).

La qüestió, doncs, està ben oberta i tal vegada, com mostra Manuel Martí, inadequadament formulada atesa la inconcreció i mal-leabilitat dels termes «nació cultural» i «nació política».

Cal advertir que la discussió de l'antiguitat de les nacions no és exactament derivada del guió tradicional que es remuntava a la fase més remota possible del subjecte historiogràfic. Els ibers, les bandes de «pre-històrics» o els espavilats sobrevivents de l'Arca de Noé, que fins fa poc es consideraven l'origen dispersiu dels europeus, eren bons candidats a ser començaments. Ara resulten clarament orígens extravagants però segurament encara hi ha acadèmics que postularien que els ibers podrien ser l'antecedent de quelcom nacional hispànic. Una altra cosa seria oferir precisions raonables sobre el que podria constituir aquest antecedent. Però tot l'assumpte, en qualsevol cas, seria un exemple de la laxitud conceptual amb la qual es tracten les societats antigues.

De fet, la qüestió de l'antiguitat de les nacions suposa una fractura profunda en la formulació de tots els guions de les nacions modernes. Se sap ja que no poden ser antigues, que són, de fet, recents. Una altra cosa, però, és distingir adequadament com, en cada cas, se seleccionaren els materials de la invenció i com s'anaren efectuant les connexions entre ells de tal manera que es produís una xarxa d'episodis implicats. En el cas d'Espanya, l'exemple historiogràfic més pregon és el de la connexió entre la «Reconquesta» i la conquesta d'Amèrica. Es dona com a fet, però els

detalls del seu funcionament són enormement obscurs. Sovint la connexió és merament formulària: els episodis són tan successius que semblen per força implicats i per conseqüent poden ser atribuïts a causes sinó idèntiques sí almenys fortament congruents. És clar que aquí el mot «causes» encobreix un feix de coses imprecises i de qualitat molt diversa.

En rigor, doncs, no se sap quina connexió pugui haver-hi hagut entre els dos episodis. No ha sigut mai pròpiament descrita. Però cal advertir que els dos episodis abasten uns 700 anys de la vida del subjecte historiogràfic i que en determinen completament el sentit i l'ordre la seva narració. Així de senzill i així de gros.

És clar, però, que essent veritat la modernitat de les nacions, es podria prescindir, sabent-ho, de cercar antiguitat a les seves narracions. Però això ningú per ara sap com funcionaria i certament no és tasca d'historiadors.

El darrer albirament de l'*España científica* l'ha fet José Álvarez Junco (2001) i n'ha donat notícia amb una escrupolositat i potència no gens habitual. Com ha destacat J. M. Fradera (2002), en una recent ressenya, es tracta d'un llibre decisiu en el coneixement de la «fabricación de la idea, o ideas, de nación española» (p. 3). En efecte, els grups socials i intel·lectuals que participaren en l'accidentada invenció, al llarg del segle XIX, són ben identificats i les fases del procés ben delimitades. El que ha de permetre, a partir d'ara, aquest informe són els treballs de singularitzar i classificar de manera sistemàtica els materials seleccionats per dur a terme i consolidar l'invent. Curiosament, els blocs de la invenció són aquells manejats per J. Ortega y Gasset i, sobretot, per R. Menéndez Pidal

i C. Sánchez-Albornoz. És a dir, són aquells que constitueixen els plans historiogràfics acadèmics en curs. En certa manera aquella difusió tergiversadora, aquells coneixements que espantaven Ferran Soldevila inculcats arreu «d'un segle ençà», continua produint-se. És clarament l'estat en totes les seves instàncies el seu difusor. Per això compta amb un extraordinari guió, el de la «història d'Espanya» que fa possible, tan resistent i incorregible és, que la recerca historiogràfica tingui dificultats per no quedar reduïda a notes i comentaris al potent esquema.

Crec oportú, atesa la importància del llibre de J. Álvarez Junco, destacar dos aspectes que, en la meua opinió, poden portar a confusió. El primer és el títol espectacular del llibre: *Mater dolorosa*. No l'entenc. Sembla que vol fer referència a qualsevulla de les dificultats de la maternitat, a l'acte del part o als patiments de l'amor maternal. No queda clar. En qualsevol cas l'al·lusió resulta, almenys pel meu gust, massa orgànica, reveladora tal vegada de la impressió que a l'autor li produeix el reconeixement de la fabricació de la idea d'Espanya. Per altra banda *mater dolorosa* és el començament de la descripció d'una escena tràgica de mort el centre de la qual és la contemplació que fa la mare del fill mort a la creu, «stabat mater dolorosa iuxta crucem lachrimosa...». Fora d'aquest context es fa incòmode atorgar sentit precís a l'expressió.

L'altre aspecte és de més abast i complicació. El paper decisiu del projecte historiogràfic i filològic de R. Menéndez Pidal no està prou identificat i reconegut. I resulta que és, almenys en la meua opinió, el que atorga finalment a la part antiga del guió de «la història d'Espanya»

tota la seva tremenda solidesa. No és qui s'ho inventa però sí qui ho organitza. És la instància decisiva en la confecció del camp d'estudi del «medievalisme» al qual ni F. Soldevila es pot sostreure. El llibre de J. Álvarez Junco hauria de permetre, ja ho he dit, d'analitzar com es fa la tria moderna dels materials que tan inextricablement es converteixen en la fase inicial i compacta de la narració espanyola. Després de tots els assatjos d'incorporar mètodes i procediments historiogràfics nous, la «re-conquista» i tot el que l'envolta de supòsits furtius i limitacions conceptuals segueix intacta, i conseqüentment l'imperi «espanyol» és mantingut fora de l'anàlisi, com un constructe de mecànica potent, però, desconeguda.

Les repetides fallides del projecte de la *España científica* rau en el fet que el guió només es pot rompre creant cossos empírics alternatius a les indicacions prescrites pel mateix guió. No basta canviar de perspectiva historiogràfica. No basta, per exemple, atribuir a la «reconquista» un sistema causal diferent al religiós imaginat pels clergues. Si no es construeixen alternatives empíriques, la narració principal no quedarà afectada.

Un cas molt clar d'això és el capítol que fa E. Manzano (2000) en el llibre de J. Sisinio Pérez Garzón dedicat a estudiar el significat de la «conquista àrabe en la historiografía nacionalista española» (pp. 33-62). Es tracta òbviament d'una qüestió de gruix, decisiva en la construcció del guió. Doncs bé, al final de la seva lectura no se sap de què es tracta. És evident que l'autor hagués pogut fer una descripció més intel·ligible i més prolixa del problema. Però no ho fa. Sí que repeteix, almenys tres vegades (pp. 34, 59, 61) la idea

que «el pasado histórico es, pues, un universo extraño». La idea és brillant i la metàfora atractiva però l'autor l'haurà de compartir amb, almenys, David Lowenthal que la desenvolupa en un llibre, *The past is a foreign country* (1985).

Insisteixo en aquest punt i en el trivial assaig d'E. Manzano perquè, justament, la qüestió d'al-Andalus, o de com desfer-se'n, genera tot un camp d'equívocs conceptuals que determinen pràctiques de recerca que no obtenen mai resultats, almenys resultats capaços de modificar el guió, o d'alterar-ne la intel·ligibilitat. La imatge de la «reconquista» —vegeu el mapa— és tan potent, tan exhaustiva que no permet més percepció que l'expansiva. Però, i aquest és l'equívoc sensorial, inici d'un de conceptual més complex, aquesta expansió, feta per blocs espacials en lapsos temporals diferents, té límits geogràfics aparentment plausibles, la península té un punxegut final. El que passa, però, és que inesperadament sorgeix Amèrica. Tot plegat és com haver vist un enorme fibló que torna invisible i sense tacte tot el que hi ha en el seu complicat entorn. Només el fibló resulta nítid i memorable.

Fa temps que A. Pagden (1986) a la introducció de l'edició revisada del seu llibre *The fall of natural man* (1982) remarcava que era necessària la reconsideració del segle XVI espanyol —«always presented by the Caudillo's ideologues as the model for the new order»— i el significat intel·lectual del descobriment d'Amèrica. A. Pagden ho deia perquè els nous historiadors, els post-franquistes, clar, s'han ocupat preferentment dels segles XVIII i XIX, el període que els franquistes varen voler ignorar «as the birth-time of libera-

lism, democracy and the final demise of Spain as a great power» (p. 8).

Fa molt poc en una conversa pública significativament titulada «After Empire, after Franco», Ch. Schmidt-Nowara i J. M. Fradera (en premsa), constaten que el mateix buit persisteix. Les raons són força més complicades del que A. Pagden pensava el 1986.

\* \* \*

El de la «història d'Espanya» resulta ser, finalment, un joc de besllums, de percepcions maldestres, d'ocultaments. El passat d'Espanya podria haver produït naturalment la cosa plurinacional però, per la força contada, hauria resultat ser només cosa única i indissoluble. Tanmateix el secret roman obstinadament enllà, rere el vel. És clar també que la revelació constant del secret —en el fons hi ha una cosa plurinacional— és una forma de voler actuar en el futur, de, políticament, decidir-lo. No és, tanmateix, clar que sigui una manera adequada d'analitzar el passat i fer-ne coneixement.

També hi ha qui en ocupar-se de la «història d'Espanya» no hi sap trobar cap secret ocult com el que hi va trobar F. Soldevila. El que s'hi pot trobar, incapaç, però, d'una definició qualificada, és una ben orgànica «... enorme cosa». El qui ho diu és J. Ortega i Gasset. Catalans i bascos no haurien estat capaços «de forjar esta enorme cosa que llamamos España» (1967, 15a ed., p. 53). Bé, ja està dit, la «enorme cosa».

No és en cap cas una discussió banal perquè l'invent d'Espanya, l'estat, ara constitucional i autonòmic, funciona i



les angoixes, didàctiques i d'altra mena menys confessable, que sovint mostren els informes sobre els albiraments de l'*Espanya científica* són, sembla, poc realistes. En qualsevol cas, el futur no és cosa d'historiadors. Sí que ho és, per ventura, advertir que els informes sobre els albiraments de l'*Espanya científica* al·ludeixen, de fet, no a un sol vaixell navegant sense rumb. N'hi ha més de perduts. Un estol de vaixells endurits, indiferents a les col·lisions i al desastre, deshabitats, mortífers, navega errant en mar tenebrosa. □

#### BIBLIOGRAFIA

- Álvarez, J., *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*. Taurus historia, Grupo Santillana, 2001.
- Anderson, B., *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, Nova York, 1983.
- Arnold, D., *The problem of Nature. Environment, Culture and European Expansion. New perspectives on the past*. Blackwell Publishers, 1996.
- Barbero, A. i M. Vigil, *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*. Barcelona, 1978.
- Cordero, N. L. (traductor), *Los filósofos presocráticos*. Gredos, 1994.
- Fradera, J. M., *Cultura nacional en una societat dividida (Patriotisme i cultura a Catalunya, 1838-1868)*. Curial, Barcelona, 1992.
- «Cultura nacional en una societat dividida, deu anys després». *L'Espill*, 4 (2000); pp. 160-166.
- Gaziel, *Quina mena de gent som*. Columna, 1999 (el text esmentat és de 1938).
- Geary, P. J., *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton University Press, 2002.
- Hobsbawm, E. J. i T. Ranger (ed.), *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983.
- Hobsbawm, E. J., *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press, 1990.
- James, H., *The turn of the screw*, 1867. Penquin Books, Londres, 2001, p. 44.
- López, R., «La nación ocultada», en Pérez, J. S. (coord.), *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*. Crítica, Barcelona, 2000, pp. 111-159.
- Lowenthal, D., *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, 1985. 1999.
- Manzano, E., «La construcción histórica del pasado nacional», en Pérez, J. S. (coord.), *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*. Crítica, Barcelona, 2000, pp. 33-62.
- Martí, M., «Amb melic o sense. La Història i les nacions d'ací». *Afers*, 29 (1998), pp. 11-29.
- Ortega y Gasset, J., *España invertebrada*. Ed. de la Revista de Occidente, Madrid, 1967.
- Pagden, A., *The fall of natural man. The American Indian and the origins of comparative ethnology*. Cambridge University Press, 1982.
- Pérez, J. S. (coord.), *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*. Crítica, Barcelona, 2000.
- Pujol, E., «El prefaci inèdit de la Història d'Espanya de Ferran Soldevila». *Afers*, 32 (1999), pp. 197-203.
- Riquer, de, B., *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*. Eumo, Vic, 2000.
- Rivière, A., «Envejecimiento del presente y dramatización del pasado: una aproximación a las síntesis históricas de las Comunidades Autónomas españolas (1975-1995)», en Pérez, J. S. (coord.), *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*. Crítica. Barcelona, 2000, pp. 161-219.
- Schmidt-Nowara, C. [2002], «After Empire, after Franco: A Dialogue with Josep M. Fradera on Spanish Colonial Historiography». En premsa.
- Soldevila, F., *Història de Catalunya*. Alpha, Barcelona, 1962.
- Vilar, P., *Catalunya dins l'Espanya moderna. Vol. 2: El medi històric*. Edicions 62, Barcelona, 1964.
- Virgili, A. [2001], «Conqueridors i colons a la 'frontera': Tortosa (1148-1212)». En premsa.
- Wormald, P., «The eternal Angle. Built slowly from below and built to last: the longevity of England and English institutions». *The Times Literary Supplement*, march 16 (2001), p. 3.